

Filosofie [rozhlasový slovník] [1991]

Heslo „filosofie“ by do filosofického slovníku vlastně nemělo být zařazeno. Filosofie představuje sobě samé jeden z největších problémů. O každé vědě můžete říci, čím se zabývá, ale filosofie se může zabývat čímkoliv, ba přesněji řečeno: musí se vztahovat vždycky ke všemu, k celku, k veškerenstvu. A nejen k celku světa, ale také k jednotlivým celkům ve světě. K celku ovšem náleží vždycky i kus jeho budoucnosti. Budoucnost je však něčím, co ještě nenastalo, co ještě není. Filosofie se tak musí zabývat také tím, co není, nejen tím, co jest. A musí se zabývat ovšem také tím, co už není, tedy minulostí. Dávno už se nemůžeme spokojit s tím, že by se filosofie měla omezovat na to, co jest. S touto opravou můžeme přijmout velmi staré pochopení filosofie jako touhy po moudrosti a lásky k ní. Byl to prý Pythagoras, který pro sebe odmítl název „mudrc“ (SOFOS), protože moudrost je vyhrazena bohům, a první razil pojmenování „FILOSOFOS“. Do hloubky tuto myšlenku propracoval Sókratés, jak o tom svědčí Platón. Sókratés byl také první, kdo si uvědomil nutnost zápasu s tím, co bychom mohli nazvat ne-filosofií. Byl to pro něho na prvním místě zápas na dvojí frontě: jednak proti mnohověděni, my bychom dnes mohli snad mluvit o odbornictví či odborničení, které si je svými poznatky a znalostmi jisto, jednak sofistům a sofistice i rétorice, neberoucím už otázku pravdy vůbec vážně. Platón také první píše o milování pravdy vedle lásky k moudrosti. Právě o pravdě platí, že ji filosof nikdy nemá, že nad ní nevládne, nýbrž že se jí jen dává k dispozici a nechá pravdu vládnout nad sebou a pak se zasazuje za její vládu též ve světě. V tom smyslu také český myslitel Emanuel Rádl řekl, že nemáme my pravdu, ale pravda má nás. Ono dvojí úskalí, na němž filosofie troskotá a stává se nefilosofií, spočívá tedy v tom, že jsme buď přesvědčeni, že už pravdu máme, že jsme se jí zmocnili, anebo že o pravdu nedbáme a dokonce ji popíráme a považujeme za předsudek a iluzi. Mohli bychom říci, že pravda není žádné jsoucno, ale že navzdory tomu, že není „jsoucí“, je skutečnější než vše, co pouze „jest“, nebo také, že tato nejsoucí či nepředmětná skutečnost je pro člověka důležitější než všechno, co je jen „fakticky dáno“.

V tom spočívá také předpoklad řešení vztahu filosofie k odborným vědám. Filosofie vědy respektuje a zejména dává důraz na svou solidaritu s vědami v jejich úsilí o pravdivé poznání. Sama se však za odbornou vědu považovat nemůže, protože si právě jakožto filosofie musí zachovat bytostný vztah k celku všeho a k jednotlivým celkům, zatímco jednotlivé vědy se specializují vždycky na nějaký výsek nebo aspekt skutečnosti. Mohli bychom říci, že vědy si mezi sebe rozdělily části a zlomky univerza, ale že ani ve svém souhrnu a ve spolupráci (která ostatně není snadná) nejsou s to ono univerzum znovu integrovat; místo toho nám předkládají jakési multiverzum, jehož složky jsou jen poskládány vedle sebe, ale bez záruky, že nedošlo k nějakým ztrátám. Proto musí být filosof ve svém vztahu k vědám a jejich výsledkům obezřetný a kritický. Docela zvláštní a nezastupitelnou úlohou filosofie je kontrola a kritika samotného způsobu myšlení, a to jak ve vědách, tak ve filosofii. Žádná věda se nemůže v rámci své odborné kompetence zabývat způsobem svého myšlení, svými myšlenkovými prostředky a postupy. Zároveň se něčemu takovému nemůže ani vyhnout, protože kvalita vědecké práce je závislá především na kvalitě vědceva myšlení. A tak má vědec před sebou dvojí možnost řešení: buď bude své myšlení kontrolovat diletantsky a ohrozí tím i svou odbornou úroveň, anebo to bude dělat filosoficky poučeně. To jistě není žádná absolutní záruka, ale významná pomoc v tom, aby neopakoval chyby a aby se nedopouštěl omylů, které už jako chyby a omyly byly jednou rozpoznány. Ve vědě dnes pracují vědečtí rutiněři a také vědečtí nádeníci; ti jistě filosofii ke své práci nepotřebují (což neznamená, že ji nepotřebují jinak). Špičkoví vědci se však bez filosofické erudice neobejdou, chtějí-li se vyhnout zbytečným omylům právě ve svém myšlení.

Co to tedy je filosofie? Neexistuje žádná mimofilosofická instance, která by to mohla rozhodnout. Sama filosofie o tom však rozhoduje každým svým krokem, jímž přesahuje to, čím až dosud sama byla. To nemůžeme do budoucnosti žádným způsobem omezit a vymezit. Filosofie je to, co dělají filosofové; ale ani to nám nepomůže, neboť filosofem se stává jen ten, kdo filosofuje, tj. kdo pěstuje opravdovou filosofii. A tak se musíme spokojit jen jakýmsi pomocným vykolíčkováním terénu, kudy se filosofie pohybuje. Je to oblast myšlení, které svou pozornost obrátilo samo na sebe, tedy svět reflexe. Filosofická reflexe má některé náležitosti, které ji odlišují od jiných typů reflexí. Je to především

systematičnost, která jí dovoluje se účinněji vztáhnout k celku a k celkům (systémy však nikdy nesmí filosof fetišizovat). Potom to je její kritičnost, ustavičně zaměřovaná vůči všemu a také vůči sobě (tato kritičnost se zase nesmí zvrhnout v naprostou skepsi, neboť její smysluplnost je založena na odhalování pravé tváře skutečnosti ve světle pravdy). A konečně to je principiálnost filosofické reflexe Masaryk to kdysi formuloval jako „donikání k principům“. Patočka zase mluvil o tom, že filosof postupuje kupředu, když couvá. Obojí chtělo naznačit nutnost toho, aby filosofie žádný svůj počátek, žádné své východisko nepovažovala za nepochybný či dokonce samozřejmý. Obrazně lze říci, že filosof musí systematicky podřezávat každou větev, na které právě sedí. Tuto povinnost z něho nikdo nesejme, a také mu v jejím plnění nikdo definitivně nezabrání. Vždyť to úzce, ano nerozlučně souvisí s jeho nejvlastnější povolaností, totiž s tím, jak musí všechno stavět do světla pravdy a tak vidět v pravém světle. Podmínkou tu je ovšem, že do pravého světla staví také sám sebe a celou filosofii. A protože filosofie jde stále dál, je toto jeho poslání nevyčerpatelné. Chápeme-li člověka jako bytost, která je víc než každá jiná určena pravdou, pak je filosofie pro lidský rod také neprosto nezbytná, nepostradatelná a nezatupitelná.

(26. 2. 1991)